

FRA KRIŽAN GALIĆ

(1870.-1944.)¹

Drugi po redu hercegovački franjevac kojega je ubila partizanska vojska bio je fra Križan Galić, starac od 74 godine, koji je boravio u župnoj kući u Međugorju kao isluženi redovnik, dakle u mirovini. Svoje je staračke dane inače provodio u humačkom samostanu, ali je provincijal njega i druge starce iz toga samostana bio prisiljen izmjestiti zbog toga što je njemačka vojska zauzela čitavi samostan i zbog opasnosti od bombardiranja. Fra Križan je tako najprije kratko boravio u župnoj kući u Gorici da bi potom bio premješten u Međugorje. Njegova je smrt, prema svim raspoloživim podacima, bila posljedica slučajnosti, jer su se partizani tada, svakako do početka 1945. godine, još uvijek predstavljali kao pravedna, "narodna" vojska, koja nikoga ne ubija, nego oslobađa okupiranu zemlju. Svoje pravo lice počeli su pokazivati tek onda kad su bili sigurni u pobjedu, dakle od početka mjeseca veljače, kada počinju masovna ubojstva svećenika, prije svega hercegovačkih franjevaca. Njihovi svirepi zločini, pogotovo nad franjevcima na Širokom Brijegu 7. i 8. veljače 1945., kao i nad onima koje su pronašli u okolnim župama, a onda 14. veljače u Mostaru, pokazali su kako partizani gledaju na budućnost naroda kojemu su se predstavljali kao "osloboditelji". A onda je ta zločinačka namisao i obračun s neistomišljenicima, osobito s najljućim ideološkim protivnicima, a to su bili svećenici Katoličke Crkve, dosegнула svoj brutalni i neljudski vrhunac sredinom 1945. godine, u bezbrojnim kolonama smrti koje su se kretale od austrijsko-slovenske granice (Bleiburg) preko Slovenije, Zagreba, Slavonije, sve do Srbije, pa i dalje, ili pak preko Bosne do Hercegovine. Ukupno je u svim tim progonima ubijeno 66 samo hercegovačkih franjevaca, dok je istodobno smrtno stradalo preko

1 Članak izvorno objavljen u *Stopama pobijenih*, br. 8 (2012.), str. 29-40.

550 katoličkih svećenika, braće laika i klerika te časnih sestara.² Zanimljivo, ali do danas nitko nije odgovarao za te najbrutalnije i najodvratnije zločine u povijesti hrvatskoga naroda! Napominjem da je prije fra Križana od hercegovačkih franjevaca smrtno stradao samo fra Stjepan Naletilić, župnik u Kongori, kojega su partizani ubili davno prije, još u svibnju 1942. Odveli su ga nasilno iz župne kuće u Kongori te usmrtili na planini Ljubuši, u selu Zaganaline u blizini Rilića (općina Kupres) i ubacili u duboku jamu - ponor zvan Suho jezero.³

Djetinjstvo i školovanje

Nikola Galić, kako se fra Križan zvao krsnim imenom, rodio se 30. studenog 1870. u Gorici. Roditelji su mu bili Mate i Jela rođ. Bušić. Krstio ga je fra Ilija Skoko 1. prosinca 1870.⁴ O njegovu djetinjstvu i školovanju ne znamo previše. Najvjerojatnije je osnove čitanja i pisanja dobio kod franjevaca u rodnom mjestu. Moguće je da je mali Nikola pučku školu završio kod franjevaca na Širokom Brijegu, jer su oni takvu školu držali sve do kraja 19. stoljeća za djecu koja su im dolazila a bila potpuno nepismena. Svakako, o tome za Nikolu Galića nemamo nikakva sigurna podatka. Njegovo se ime prvi put u sačuvanim spisima vezanim za sjemenište i gimnaziju spominje u jednom izvještaju od 28. listopada 1884. U popisu franjevačkih pitomaca u nižoj školi na Širokom Brijegu u šk. 1884./85. godini nalazi se i ime Nikole Galića: pohađao je treći razred.⁵ To pak znači da je u prvi razred bio upisan u šk. 1882./83. godini. Kasnije se spominje i kao učenik 5. razreda iste škole (probandata) u šk. 1887./88. god., te kao učenik 6. razreda u šk. 1888./89. god.⁶ Iz izvještaja do kojih sam došao nije jasno je li neke od tih razreda (1.-6.) završio i na Humcu, jer je školovanje od 1871. do 1889. godine bilo razdvojeno u dva samostana, Široki Brijeg i Humac. Vjerojatno je koju godinu završio i na Humcu, možda 6. razred. Svakako, možemo zaključiti da je Nikola Galić probandat (srednju školu) završio od 1882. do 1889. godine, te da je nakon toga stupio u franjevački novicijat na Humcu.

2 Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća. 1: Svećenici-mučenici Crkve u Hrvata, Zagreb, 2007.*

3 Robert JOLIĆ, "Hercegovački Stjepan Prvomučenic. Prigodom 65. obljetnice mučeničke smrti fra Stjepana Naletilića (1942.-2007.)", *Hercegovina franciscana*, br. 3, Mostar, 2007., str. 177-202.

4 Arhiv župe Gorica: Matica krštenih, sv. I, str. 176, br. 139.

5 Arhiv Provincije: SP, sv. 14, ff. 28-29.

6 Ante MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. I, Mostar, 2011., str. 82, 94, 99, 100-106.

Studij bogoslovije

Nakon završetka novicijata započeo je filozofski i teološki studij. Niti o tome nemamo najpouzdanijih podataka. Tek na temelju nekih gotovo usputnih podataka možemo zaključiti da je filozofski studij pohađao na Humcu (1890./91.) i u Asizu (1891./92.), a teološki studij na Širokom Brijegu (1892.-1894.). Zabunu stvara podatak iz Tabule od 30. travnja 1891. prema kojem je fra Križan, skupa s fra Leonardom Radošem, na studiju u Asizu.⁷ Međutim, iz drugih spisa sa sigurnošću možemo ustvrditi da te akademske godine nije bio u Asiz, jer je 1890./91. bio na studiju filozofije na Humcu. Tako je profesorska zajednica na Humcu 6. ožujka 1891. dala povoljno svjedočanstvo o ispitima neposredno prije primanja nižih redova za neke klerike, među kojima i za fra Križana Galića.⁸ S Humca je 23. rujna 1891. poslano i izvješće za četvoricu kleriku (fra Jozu Bencuna, fra Antu Šolu, fra Tomu Iličića i fra Križana Galića), koji se spremaju za Italiju.⁹ Kako pouzdano znamo da je fra Križan završio I. semestar teologija 1892./93. na Širokom Brijegu, to znači da je u Italiji mogao biti samo 1891./92., a nikako ne 1890./91., kako ispada na temelju spomenute Tabule. Svakako, iz toga razdoblja (1891./92.) koje je fra Križan proveo u Asizu nemamo niti jedan jedini sačuvani dokument. Prvu godinu teološkog studija fra Križan je sigurno završio na Širokom Brijegu i to 1892./93. godine. S njim su na istoj godini bili i fra Toma Iličić, fra Leopold (fra Ante) Šola, fra Jozo Bencun i fra Damjan Gadža.¹⁰ Drugu godinu teološkog studija završio je na istome mjestu 1893./94. godine.¹¹ Nakon toga o njegovu studiju nema više nikakvih podataka. Prema Tabuli od 26. travnja 1894. fra Križan je već u pastoralu, kapelan u Veljacima, što bi značilo da je njegov studij završio do polovice 1894. godine.

Redovništvo i svećeništvo

Kako je već rečeno, Nikola Galić stupio je u novicijat na Humcu, te uzeo redovničko ime fra Križan. S njim su istoga dana, 25. rujna 1889., u novicijat stupila osmorica kolega: fra Alfonzo Ćurić, fra Leopold Sladoja Šola (kasnije "vratio" ime u fra Ante), fra Damjan Gadža, fra Jozo Bencun, fra Stanko Kraljević, fra Klemo Čolak, fra Cvitan Dodig i fra Skender Musa. Habit im je obukao fra Rafo Radoš Šitum, vijećnik Kustodije, po odobrenju kustoda fra Nikole Šimovića. Meštar u

7 Tabule (raspored osoblja), za 1891. godinu (prir. A. Tomas).

8 Arhiv Provincije: SP, sv. 18, f. 169.

9 Arhiv Provincije: SP, sv. 18, ff. 177-178.

10 Arhiv Provincije: SP, sv. 2, f. 83.

11 Arhiv Provincije: SP, sv. 2, f. 82.

novicijatu bio im je fra Blago Babić. Nitko od njegovih kolega nije napustio franjevačku zajednicu, a većina ih je dosta dugo djelovala, najviše u pastoralnim službama. Jedino je fra Klemo Čolak preminuo mlad, kao klerik (1891.). Fra Alfonzo Ćurić preminuo je 1932., fra Ante Sladoja Šola 1928., fra Damjan Gadža 1921., fra Cvitan Dodig 1939., a fra Skender Musa 1941. godine. Trojicu su ubili partizani: fra Stanka Kraljevića na Širokom Brijegu u veljači 1945., fra Jozu Bencuna u Mostaru u veljači 1945., a fra Križana u Međugorju u listopadu 1944. godine.¹²

Fra Križan je prve jednostavne (privremene) zavjete položio na Humcu po okončanju godine novicijata, 25. rujna 1890., u ruke kustoda fra Nikole Šimovića. Svečane zavjete položio je na Širokom Brijegu 25. rujna 1893. Za subđakona ga je zaredio mostarsko-duvanjski biskup fra Paškal Buconjić u Mostaru 29. listopada, te sve isti biskup, iste godine i na istome mjestu za đakona 21. studenog, a za svećenika 3. prosinca 1893. Mladu misu fra Križan je proslavio u rodnoj Gorici 8. prosinca 1893.¹³ Sačuvane su i dvije preporuke na latinskom jeziku: u prvoj uprava širokobriješkog samostana 14. rujna 1893. preporučuje fra Jozu Bencuna, fra Križana Galića i fra Alfonza Ćurića za svečane zavjete,¹⁴ a u drugoj ista uprava 2. prosinca 1893. preporučuje fra Jozu Bencuna i fra Križana Galića za svećeničko ređenje.¹⁵ Čitavi svoj aktivni svećenički život fra Križan je proveo u pastoralu.

Pastoralne službe

Prema Tabuli od 26. travnja 1894. fra Križan je raspoređen za kapelana u Veljake. Župnik je bio fra Jako Vasilj. Njegovo se ime u veljačkoj Matici krštenih spominje od 1. svibnja 1894. do 3. svibnja 1895.¹⁶ Nakon toga, također prema tabulama, fra Križan je kapelan na Širokom Brijegu (tabule načinjene u proljeće 1895. i 1896.).¹⁷ Međutim, iako je prema Tabuli iz 1896. raspoređen na Široki Brijeg, fra Križan je ubrzo promijenio mjesto službovanja. Od ljeta 1896. je župnik u Rakitnu. O tome svjedoči njegov dopis provincijalu pisan u Rakitnu 7. rujna 1896., u kojem se žali na teško materijalno stanje u župi koju je preuzeo od fra Tadije Beljana. Prije je tu župnikovao fra Mijo Rozić punih 14 godina (1882.-1896.). Fra Tadija je u Rakitnu bio tek koji mjesec (od svibnja do kolovoza 1896.). Iz fra Križanova dopisa je jasno da mu je provincijal rekao da će u Rakitnu biti samo privremeno, ali da se to previše oduljilo. To je točno jer je fra Križan određen za administratora u Rakitnu krajem

12 Robert JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 135.

13 Arhiv Provincije: Imenik franjevaca, str. 28, br. 249.

14 Arhiv Provincije: SP, sv. 3, ff. 93-95.

15 Arhiv Provincije: SP, sv. 3, f. 88.

16 Matica krštenih župe Veljaci, sv. V, str. 45-68.

17 Tabule (rasporedi osoblja) za 1894., 1895. i 1896. godinu (prior. A. Tomas).

kolovoza 1896. s rokom do sljedećih promjena u proljeće 1897.¹⁸ Fra Križan se žali provincijalu kako župljani veoma slabo daju redovinu, a stoka (*marva*) koju je dobio teško se može prodati.¹⁹ Fra Križan je u Rakitnu stvarno ostao do sljedećih promjena, do proljeća 1897. Fra Križan u istome dopisu dodaje kako je iza fra Tadije ostala zapečaćena rakija (*žesta*), pa od provincijala traži naputak može li je otpečatiti.

Nakon Rakitna fra Križan odlazi u duvanjski kraj gdje ostaje sedam godina (1897.-1904.). Najprije je dvije godine kapelan u Županju (1897.-1899.). Župnik je bio najprije fra Anđeo Nuić (do 1898.), a potom fra Silvestar Vasilj (1898./99.). Potom je fra Križan tri godine župnik u Bukovici (1899.-1902.) pa dvije godine župnik u Šuici (1902.-1904.).²⁰ Iz prve godine njegove kapelanske službe u Županju sačuvan je dopis župnika fra Anđela Nuića da se fra Križanu sašije jedan redovnički plašt.²¹ To nije nikakvo čudo kad se zna kakva je žestoka bila duvanjska zima. Zanimljivo je da su fra Silvestar i fra Križan tražili od provincijala da smiju čitati Sveto pismo na hrvatskom jeziku, u prijevodu Đure Daničića. Riječ je zapravo o srpskom prijevodu. Provincijal im je to zabranio, ali vjerojatno ne zbog nacionalnih, nego teoloških razloga, jer je tada u Crkvi u uporabi bio isključivo latinski jezik.²² Inače je fra Križan pisao i pjesme (jednu donosimo ovdje u Prilogu), te tražio i prosudbu o svome pjesništvu.²³ Iz kasnijeg razdoblja nema naznaka da je i nastavio s pjesništvom, što je svakako bolje za njega, jer su mu pjesme bile više nego početničke i za pjesništvo nije imao nikakva dara.

Za vrijeme svoga župnikovanja u Bukovici fra Križan je namjeravao raditi na dovršenju župne crkve, koju je sa župljanima ugrubo bio dovršio fra Vice Skoko 1892. godine.²⁴ U tu je svrhu fra Križan u proljeće 1901. išao u Kotarski ured u Županju, skupa s glavarima (*knjezovima*) selâ bukovičke župe moliti da im kotarski predstojnik “odpusti občinski rad za ovu godinu”, kako bi mogli raditi na crkvi, ali je predstojnik nastupio veoma grubo i naprosto ih izbacio iz ureda uz vik: “Vrata, polje!” Zbog toga ga je fra Križan tužio Zemaljskoj vladi u Sarajevo, ali je o tome obavijestio i provincijala u Mostar i tražio zaštitu pred državom.²⁵ Eto tako se “katolička” Austrija odnosila prema Katoličkoj Crkvi! Takvih slučajeva ima na tisuće. Nema nikakvih naznaka da je fra Križan nešto uistinu i radio na navedenoj župnoj crkvi.

18 Dopis provincijala fra Luke Begića humačkom gvardijanu od 28. kolovoza 1896. (Arhiv Provincije: SP, sv. 9, f. 162).

19 Arhiv Provincije: SP, sv. 8, f. 197.

20 Tabule (rasporedi osoblja), za god. 1897.-1904. (prih. A. Tomas).

21 Dopis Provincijalatu od 12. rujna 1897. (Arhiv Provincije: SP, sv. 9, f. 135).

22 Dopisi od 10. studenog i 1. prosinca 1898. (Arhiv Provincije: SP, sv. 12, ff. 160, 162).

23 Dopis Provincijalatu od 1. prosinca 1898. (Arhiv Provincije: SP, sv. 12, f. 160).

24 Robert JOLIĆ, *Davno kroz stoljeća*, Tomislavgrad - Zagreb, 2002., str. 352-353.

25 Dopis provincijalu od 27. lipnja 1901. (Arhiv Provincije: SP, sv. 19, f. 135).

U Šuici je fra Križan župnu crkvu, koju je 1872. sagradio fra Paško Radoš, “povećao i obnovio”. Bilo je to prve godine po preuzimanju župe, dakle 1902.²⁶ O tim zahvatima nemamo detaljnijih podataka. Poznato je da je fra Križan u Šuici, na Kolakovu groblju, podigao spomenik svome predšasniku fra Franji Dobretiću Bašaduru, koji je preminuo u Šuici 30. studenog 1901. Riječ je o veoma uspjelom djelu, o monumentalnom kamenom križu na lijepo uređenoj kamenoj grobnici. Na križu je s prednje strane uklesan natpis: INRI / VELEČ. O. FRA FRANJI BAŠADURU DOBRETIĆU MOSTARCU. SPOMEN DIŽE FRA KRIŽAN GALIĆ. RODI SE 1841. UMRO 1901. NA GLASU SVETOSTI. Usred natpisa lijepo je isklesan kalež. S druge strane križa nalazi se uspjeti prikaz cvjetnog uresa, a u sredini je sat - vjerojatno znak prolaznosti.²⁷ Izgradnja grobnice nije započela prije 1903. godine, osim križa koji je bio dogotovljen krajem 1902. godine. O tome svjedoči fra Križanov dopis provincijalu od 29. siječnja 1903., u kojem govori o nekim dugovima koji su ostali iza fra Franje Dobretića, te pita hoće li mu se graditi grobnica: “Molim, da mi javite, što mislite radi groba p. fra Franje. Ne mislim, da su Vam financijski računi preobilni, ali je zazorno kod naroda onako ostaviti bez ikakova spomenika. Ako ćete meni dozvoliti skupiti ću milodara, što mognem, ostalo ću namiriti iz ovdješnje administracije, i gotova stvar. Križ je već gotov!”²⁸ Očito mu je provincijal dao traženo dopuštenje, pa se fra Križan dao na prikupljanje potrebnih sredstava. Ipak nije mogao sve sam, pa u ljeto 1903. moli provincijala da bi i on dao prilog za dovršenje grobnice. Piše kako će “samo ruke i kamen zapasti više od 200 kruna, osim hrane” (za majstore). Za pok. fra Franju piše da je bio “odličan” brat, te nastavlja: “Svi se možemo nadati: kako marimo za pokojne, onako će se mariti i za nas.”²⁹ Vjerujem da je grobnica dovršena prije jeseni 1903. Svakako fra Križanu valja iskazati zahvalnost što je dao sagraditi uistinu lijepu i umjetnički dotjeranu grobnicu šuičkom župniku fra Franji Dobretiću.

Nakon sedam duvanjskih zima fra Križan se povlači u toplije krajeve u Hercegovinu. Na jugu će ostati do kraja života. Najprije je godinu dana župnik u Tihaljini (1904./05.). Ne bi se reklo da mu se u Tihaljini baš odveć sviđalo pa je prigodom provincijalova pohoda tražio da ga odatle premjesti. To ponavlja i u dopisu od 26. travnja 1905. Moli da ga se “odredi u samostan [na Humac], inače bar na lakšu i unosniju župu, pošto potpisati ovdje ima mnogo nezdoga”, a uz to je i “slaba zdravlja”.³⁰ I stvarno je na proljetnim promjenama premješten iz Tihaljine na Hu-

26 Martin MIKULIĆ, *Šematizam mile misijske provincije reda Manje braće sv. oca Franje u Hercegovini za godinu 1903.* (prir. Š. Demo i P. Knezović), Mostar, 2003., str. 59.

27 Robert JOLIĆ, “Franjevački grobovi u Hercegovini”, *Hercegovina franciscana*, sv. 1, Mostar, 2005., str. 158-159.

28 Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 60.

29 Dopis od 3. srpnja 1903. (Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 90).

30 Arhiv Provincije: SP, sv. 24, f. 67.

mac. Bio je samostanski i župni vikar. Ipak u samostanu je samo godinu dana, a onda je dvije godine župnik u Ljutom Docu (1906.-1908.). Neposredno prije kraja 1906. dostavio je Provincijalatu zanimljivu statistiku o toj župi, iz koje donosim neke podatke: u župi ima katolika 2298 (od čega odraslih 1445, a djece 853), 22 pravoslavna i 19 muslimana (cigana). Krštenih je bilo 95, umrlih 56, vjenčanih 15 parova. Na području župe bila je jedna škola. Za Uskrs je ispovjedbno 1088 vjernika, a iz pobožnosti je bilo 1437 ispovjedenih. Članova Franjevačkog trećeg reda: 229.³¹ Sljedeće godine u istoj je župi 2347 katolika. Osobito je zanimljiva brojka od čak 463 krizmanika te godine (jer je krizma bila tek svake 3. ili 4. godine), što pokazuje vitalnost te vjerničke zajednice s ogromnim brojem djece.³² Nakon te dvije godine fra Križan je opet u istome samostanu, na Humcu (1908./09.), u službi kapelana. Valja napomenuti da je malo nedostajalo da provincijal fra Križana već krajem 1908. godine ne premjesti s Humca, i to na udaljenu brdsku župu Glavatičevo iznad Konjica. O tome je provincijal već bio obavijestio i fra Križana i upravu humačkoga samostana, a 22. prosinca 1908. poslao je već i biskupu dopis da je fra Križan određen za župnika u Glavatičevo.³³ Pa ipak fra Križan nije otišao s Humca jer se protiv toga pobunila uprava humačkog samostana. Molili su provincijala da im ne diže fra Križana i fra Pavu Dragićevića jer imaju previše posla, a malo radne snage i dosta bolesnika u samostanu, koji mogu malo ili nimalo pomoći u pastoralu.³⁴ Na to se i provincijal predomislio, te uskoro biskupu poslao dopis da fra Križan Galić zbog velike hladnoće ne ide u Glavatičevo i da Provincija u tom trenutku nije u stanju pokriti tu župu zbog nedostatka osoblja. U istom dopisu objavljeno je i da fra Ambro Mišetić ne može ići u Nevesinje jer tamo nema niti kuće niti išta drugo. Inače su obje župe bile dane biskupu *ad liberam collationem*.³⁵

U proljetnim promjenama 1909. fra Križan je određen za kapelana na Čerin, gdje ostaje dvije godine (1909.-1911.). Ipak, i tu je malo nedostajalo da 1910. ne bude premješten za župnika u Rasno. Naime, provincijal mu je 17. travnja 1910. naredio da pođe u Rasno zamjenjivati župnika fra Kažimira Bebeka.³⁶ Ipak do toga nije došlo, a u svome dopisu nakon što su promjene prošle fra Križan se čudi što je provincijal imao na umu njega za Rasno, kad na Širokom Brijegu ima toliko fratara (*jatagana*), koji jedva čekaju tu službu.³⁷ Na Čerinu je počeo predavati i vjeronauk u državnoj školi, čini se od početka studenog 1909. Naime, provincijal je 29. li-

31 Dopis od 6. prosinca 1906. (Arhiv Provincije: SP, sv. 25, f. 98).

32 Dopis od 30. listopada 1907. (Arhiv Provincije: SP, sv. 26, f. 185).

33 Arhiv Provincije: SP, sv. 28, f. 294.

34 Dopis provincijalu od 21. prosinca 1908. (Arhiv Provincije: SP, sv. 28, ff. 313-314).

35 Dopis biskupu od 7. siječnja 1909. (Arhiv Provincije: SP, sv. 29, f. 2).

36 Arhiv Provincije: SP, sv. 31 (dokument nedostaje, ali za njega znamo iz Urudžbenog zapisnika).

37 Dopis provincijalu od 23. srpnja 1910. (Arhiv Provincije: SP, sv. 32, f. 139). Župnik u Rasno ostao je fra Kažimir Bebek (1909.-1913.).

stopada 1909. poslao Ordinarijatu zamolbu da fra Križana imenuje vjeroučiteljem na Čerinu, te da ga ujedno preporuči i Kotarskom uredu za tu službu.³⁸ Već 8. studenog fra Križan piše upravi humačkog samostana da (Jakov) Slišković, učitelj u Čerinu, kleveće fratre da slabo hrane djecu u sjemeništu i gimnaziji na Širokom Brijegu, iako za hranu dobivaju novac od države.³⁹ S druge pak strane, isti taj učitelj i ujedno školski upravitelj u Čerinu Jakov Slišković tužio se Seosko-kotarskom uredu u Mostaru na fra Križana zbog zapostavljanja vjeronauka koji je predavao u školi. Uz dopis je priložio i Dnevnik o katoličkoj vjeronauci. Taj je dopis navedeni ured proslijedio Provincijalatu, uz napomenu da se opomene fra Križana, jer bi mu inače mogao biti uskraćen honorar koji je dobivao kao vjeroučitelj.⁴⁰ Tako je fra Križan u proljeće 1911. završio svoj prvi mandat u Čerinu. Tu će se vraćati u još dva navrata.

Od 1911. godine opet je u matičnom samostanu na Humcu. U ovome navratu tu ostaje tri godine (do 1914.). Imenovan je ponovno župnim i samostanskim vikarom, te ujedno učiteljem braće laika i nadglednikom kućne posluge.⁴¹ Za vrijeme njegova vikarstva samostan je - po nalogu uprave Provincije - kupio zemljište zvano Uremovača u blizini samostana. Međutim, kako je više od polovice od 20.000 kruna, koliko je stajalo zemljište, posuđeno od mostarskog samostana, to braća humačkog samostana predlažu upravi Provincije kako bi se taj dug mogao riješiti. Među njima se potpisuje i vikar fra Križan.⁴² Neko je vrijeme fra Križan vršio i gvardijansku službu, za vrijeme gvardijanove odsutnosti, o čemu su braća humačkoga samostana o njemu izdala veoma lijepo svjedočanstvo: da je za to vrijeme braći pribavljao sve ono što im je bilo potrebno, te da je živio pravim redovničkim životom (*omnia nobis necessaria supeditasse nec non religiose viscisse*).⁴³

Četiri godine Prvoga svjetskog rata fra Križan je kapelan u Gradničima (1914.-1918.). Župa tada još nije bila podijeljena, te je obuhvaćala područje današnjih župa: Gradnići, Čitluk, Gradina (Blizanci) i Tepčići (Ploče), tako da je posla bilo napretek. Župnici su kroz te četiri godine bili fra Anđeo Nuić (1914./15.) i fra Jako Vasiljević (1915.-1918.).⁴⁴ S obojicom je fra Križan već prije živio. Na upit Provincijalata o humanitarnom i drugom radu za vrijeme rata, fra Križan je odgovorio: "Podpisani je učinio za 'Crveni križ': Godine 1914. u kolovozu bio u zamje-

38 Arhiv Provincije: SP, sv. 29, f. 439.

39 Arhiv Provincije: SP, sv. 29, f. 464. Taj je dopis gvardijan proslijedio Provincijalatu 15. studenog 1909. (SP, sv. 29, ff. 465-466).

40 Dopis Provincijalatu od 5. travnja 1911. (Arhiv Provincije: SP, sv. 33, ff. 273-275).

41 Tabula od 4. svibnja 1911. (prii. A. Tomas).

42 Dopis od 1. svibnja 1913. (Arhiv Provincije: SP, sv. 39, f. 150).

43 Dopis Provincijalatu od 1. svibnja 1913. (Arhiv Provincije: SP, sv. 39, f. 153). Potpisali: fra Paško Martinac, fra Mijo Čuić, fra Blaž Jerković i fra Jakov Vasiljević, gvardijan.

44 Robert JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, Čitluk - Tomislavgrad, 2010., str. 89.

ni župnika u Medjugorju. Tom prilikom skupio od naroda 250 Kruna, košulja oko 20 i čarapa oko 30 pari. To otpremio po Rafi Bencunu u Ljubuški na Kotarski ured za 'Crveni križ'. Više nisam ništa, ven da sam štogod pomogao župniku u tome poslu.⁴⁵ God. 1918., kad je župa Gradnići bila dokinuta, a na njezinu dotadašnjem prostoru osnovane tri nove župe: Čitluk (koji preuzima prava dokinute župe Gradnići), te Blizanci i Tepčiči,⁴⁶ fra Križan je po treći put imenovan kapelanom u susjednoj župi Čerin. Uz to je i vjeroučitelj i voditelj III. reda.⁴⁷ Ovdje je svakako zanimljivo navesti da je početkom 1920. godine fra Križan dodijeljen prvome čitlučkom župniku fra Paški Martincu za pomoćnika. Fra Paško je još uvijek stanovao u Gradničima jer u Čitluku još nije bilo nikakva crkvenog objekta. Konačno se 5. ožujka 1920. preselio u Čitluk, te se nastanio u svoga župljanina Grle Čorića, koji je imao kuću na Hrlonji u Čitluku.⁴⁸ Fra Križan je pak ostao u Gradničima kao fra Paškin pomoćnik u "ekspozituri" Gradnići. Njegov je položaj međutim bio neodrživ jer su Gradničani protestirali protiv dokidanja njihove drevne župe, te tražili da se ona ponovno uspostavi. Tako fra Križan piše provincijalu iz Gradnića 22. ožujka 1920.: "Nakon tako ogromna vremena nema ni od Vas pisma. Molim Vas da mi pismeno priopćite: šta sam ja ovdje, kakvo imam pravo i dužnosti? Nemam torbaka, pikside, ni uljenice za bonike; matice prenešene na Čitluk. U crkvi ima samo jedna mala piksida, trebala bi još jedna bar za 100 (sto) čestica; nema ljubičaste paramente. Ako ne mogu činiti službu, osobito opremiti bonike, onda sam suvišan ovdje. Narod to ponešto već zna, pa već ima galame, a kako će slijediti može se misliti. Ja jih mirim što mogu, da ne viču, nego želje starešinstvu prikažu. Molim da providite bar privremeno što je najnuždnije."⁴⁹ Čini se da je fra Križan tu ostao do proljetnih promjena (22. travnja 1920.), kada je za gradničkog samostalnog kapelana imenovan fra Gojko Penavić.⁵⁰ Fra Križan je ponovno, po tko zna koji već put, kapelan na Humcu. Tu ostaje samo godinu dana, pa je onda opet kapelan u Čerinu (1921./22.). Tada se konačno vraća na Humac (proljeće 1922.), gdje će - uz neke male iznimke - ostati sljedećih dvadesetak godina, sve do prije same smrti. Nakon povratka iz Čerina, prije zime 1922. moli provincijala da bi se dostavila njegova roba koja je ostala na Čerinu jer jedva da ima štogod obući i obuti. Možda će biti zanimljivo navesti kako je siromaški fra Križan živio, kao i većina franjevac onoga vremena: "Plašta nemam, a sada mi već treba; da nosim kaput mjesto plašta: nemam ga. Čizme imam, ali propuščaju vodu. Samo imam

45 Dopis iz Gradnića od 11. listopada 1916. (Arhiv Provincije: SP, sv. 46, f. 125).

46 R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 89-90, 93-105.

47 Tabula od 15. travnja 1918. (prir. A. Tomas).

48 R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 101.

49 Arhiv Provincije: SP, sv. 53, f. 127.

50 Tabula od 22. travnja 1920. (prir. A. Tomas); R. JOLIĆ, *Župa Krista Kralja u Čitluku*, str. 103-104.

jedan par kundura cio, ali još malo, pa valja jih kupiti. Prislaka nemam nijednoga dobra. Što se tiče habeta, to imam; a za to zahvaljujem fra Grgi [Vasilju]. Doktori mi naredjuju, da se zimi toplim; stoga molim, da mi se naredi [= nabavi] što je prijeka potreba.⁵¹

Bolest i starost

Upravo bi ovdje trebalo reći nešto više o fra Križanovu zdravlju, koje je oduvijek bilo prilično slabo, a on je trajno bio bolehljiv i često se žalio na različite probleme. Najstarija vijest o tome potječe još iz Šuice, gdje je fra Križan bio župnik početkom 20. stoljeća. Tako moli provincijala da bi mu dao dozvolu da smije jesti meso jer zbog poteškoća sa želudcem ne smije jesti mliječne proizvode.⁵² Kasnije se te molbe ponavljaju u više navrata, redovito da bi bio oslobođen obveze nemrsa tijekom došašća.⁵³ U ljeto 1920. moli provincijala da bi mogao preko ljeta poći na odmor u Duvno zbog slabog zdravlja.⁵⁴ Provincijal nema ništa protiv. Traži od fra Križana da pronade župnika u Duvnu kod kojega želi provesti odmor.⁵⁵ Nema sumnje da je ljetni odmor 1920. godine fra Križan proveo u Duvnu, vjerojatno u Bukovici ili Šuici, gdje je nekoć i sam župnikovao. Još je simptomatičniji fra Križanov dopis iz župe Blizanci, u kojoj je u ljeto 1923. privremeno mijenjao župnika. Moli provincijala da što prije u župu dođe fra Gojko Penavić, koji je tamo raspoređen. Za sebe kaže da je "star, bolestan i sakat", a k tome župu obilazi "pješe, kao što nisam nikada dosada".⁵⁶ Provincijal ipak od njega traži da u župi ostane dok ne dođe "pravi" župnik.⁵⁷ Tako je u Blizancima fra Križan ostao do kraja rujna 1923. Tada mu provincijal šalje poruku da se (opet) stavi na raspolaganje gvardijanu na Humcu.⁵⁸ Na temelju provincijalove molbe Ordinarijatu da se fra Križanu (opet) podijeli jurisdikacija za Humac možemo naslutiti da je u Blizancima proveo više mjeseci.⁵⁹

U godinama koje slijede vezano za fra Križana možemo uglavnom pronaći njegove molbe da ga se stavi u mirovinu (1924.)⁶⁰ ili da mu se (ponovno) dâ dispensa

51 Dopis provincijalu od 2. listopada 1922. (Arhiv Provincije: SP, sv. 59, f. 83).

52 Dopis od 24. svibnja 1903. (Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 72).

53 Dopisi od 3. srpnja 1903., 30. listopada 1903., 24. listopada 1904. (Arhiv Provincije: SP, sv. 21, f. 90; sv. 21, f. 131; sv. 23, f. 137).

54 Dopis provincijalu od 13. lipnja 1920. (Arhiv Provincije: SP, sv. 53, f. 138).

55 Odgovor od 16. lipnja 1920. (Arhiv Provincije: SP, sv. 53, f. 138).

56 Dopis od 21. kolovoza 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 111).

57 Odgovor od 23. kolovoza 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 112).

58 Dopis fra Križanu od 26. rujna 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 177).

59 Dopis Ordinarijatu od 2. listopada 1923. (Arhiv Provincije: SP, sv. 62, f. 188).

60 Dopis Provincijalatu od 30. svibnja 1924. (Arhiv Provincije: SP, sv. 64, f. 260).

od adventskog posta (1924., 1931.),⁶¹ ili dopise u kojima se žali na slabo zdravlje, te ujedno molbe da mu se ne dodjeljuju teže i zahtjevnije službe (1928., 1930.). Uz to je prilagao i liječnička uvjerenja.⁶² Stvar je “kulminirala” kada je sami župnik u Drinovicima fra Darinko Brkić molio da fra Križan, koji je bio određen njemu za kapelana, ostane na Humcu, jer je veoma bolestan. On će radije župu služiti sam nego da dobije staroga i bolesnog kapelana, jer će se pored svih obveza samo još morati brinuti i o njemu.⁶³ Fra Križan ustrajno moli da ga se i službeno proglaš invalidom i nesposobnim za bilo kakav pastoralni rad.⁶⁴ Preko ljeta 1932. odmor je opet proveo na čistom duvanjskom zraku.⁶⁵ Spomenuti “općinski lekar” dr. Morozov, Rus, pisao je upravi Provincije 14. lipnja 1934. da “fra Križan Galić ima kronični katar stomaka i crijeva, radi čega ima nuždu da se leči kod Kiseljaka makar 30 dana”.⁶⁶ I dvije godine nakon toga fra Križan je tražio da preko ljeta ide na liječenje u toplice u Kiseljak,⁶⁷ ali provincijal nije bio fasciniran njegovim liječničkim nalazima, pa mu to nije dopustio.⁶⁸ Konačno je ipak provincijal službeno od državnih vlasti tražio da se fra Križana umirovi, pa je Banska uprava iz Splita 20. veljače 1937. poslala službeni dokument o njegovu umirovljenju.⁶⁹ Ljetne praznike 1937. godine proveo je u Duvnu, u Bukovici, u kojoj je i sam nekoć bio župnik.⁷⁰

61 Dopisi Provincijalatu od 9. studenog i 22. studenog 1924., te 3. studenog 1931. (Arhiv Provincije: SP, sv. 64, ff. 302, 320; sv. 94, ff. 156, 157).

62 Dopisi od 12. travnja 1928. ili 4. travnja 1930. (Arhiv Provincije: SP, sv. 74, ff. 245-246; sv. 82, f. 343). U prvome dopisu doslovce piše: “Kako se vidi po toj svjedočbi, da sam narušena zdravlja. Imam odavna: štomakalni katar, od nekoliko godina slabost srca i najposlje nadošla ‘sclerosa arteriae cerebri’. Po tome možete suditi, da nisam sposoban za težu službu. Uopće je pogibeljno jašiti na konju, jer ako mi se dogodi nesvijest, da panem na zemlju kao što mi je se jednom dogodilo, ali ne na konju; morati ću pasti mrtav, ili se teško osakatiti i pasti na krač. A kad govor držim onda se teško umorim, pošto mi je oslabio glas i snaga, pa se moram siliti više nego mogu podnijeti. Dakle uopće nisam za kapelana. Dosta sam i mogao (ako se uzme, da je vikar prvi kapelan) 26 g[odina]. A to sam priznavao i provodio. Ne škodi, ali evo sada ne mogu. Ako ima kakove sumnje, zovnite me tamo na pregledanje. Mislim, da će izjaviti, da sam još u gorem stanju. Rus Morosov mi je rekao ustmeno, da sam ostario kao od 70 g[odina] (...). NB. Samo želim mir, da se pripreim na smrt.” Tada je fra Križanu bilo tek 58 godina!

63 Fra Darinkov dopis Provincijalatu od 1. srpnja 1928. (Arhiv Provincije: SP, sv. 74, f. 444).

64 Dopis provincijalu od 17. siječnja 1931. (Arhiv Provincije: SP, sv. 89, f. 30).

65 Dopis provincijalu od 30. lipnja 1932. (Arhiv Provincije: SP, sv. 96, f. 333).

66 Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 396.

67 Dopis provincijalu od 14. travnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 412)

68 Odgovor od 25. travnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 11).

69 Arhiv Provincije: SP, sv. 118, f. 283. Usp. sv. 119, ff. 236-245, 386-395, 442-451.

70 Provincijalova obediencija od 3. srpnja 1937. (Arhiv Provincije: SP, sv. 119; dopis nije sačuvan, ali za njega znamo iz Urudžbenog zapisnika).

Fra Križan je 11. travnja 1939. molio provincijala da ga premjesti u Goricu za kapelana.⁷¹ Očito je i sam zaboravio da se već barem 10 godina trudi dokazati kako je nesposoban za bilo kakvu pastoralnu službu. Više sve nije bilo u redu ni u glavi. Ali nije zaboravio provincijal, pa ga namjesto u Goricu šalje u Kiseljak i tako ispunjava njegovu davnu želju za toplicama.⁷² Iz predratnog razdoblja sačuvana je još samo fra Križanova molba da bi u proljeće 1940. pošao u Split, jer mu je tamo, u nekom od samostana redovnica, bratana stupala u red časnih sestara.⁷³ Vjerojatno mu je to provincijal dopustio. I većinu ratnih godina fra Križan je proveo u matičnom humačkom samostanu. Ali već krajem 1943. godine stanje se potpuno pogoršalo. Zbog toga što je njemačka vojska zauzela samostan i zbog opasnosti od bombardiranja po savezničkim snagama, provincijal je sredinom studenog 1943. bio prisiljen stare i umirovljene svećenike, koji su svoju starost uživali u blagodatima koje je pružao humački samostan, razmjestiti po župama. Tako je fra Silvestar Vasilj raspoređen u Čitluk, fra Ciprijan Brkić u Vitinu, fra Ćiril Ivanković u Gradniće, fra Mile Miloš u Tepčiće, fra Veselko Milas u Veljake, fra Bernardin Smoljan u Tihaljinu, a fra Križan Galić u (rodnu) Goricu.⁷⁴ Fra Križan je tako u drugoj polovici studenog bio u Gorici. Iste se godine navršavala 50. obljetnica njegova misništva, pa je starac zaželio proslaviti navedenu obljetnicu. Bilo je ratno vrijeme, ali provincijal nije želio starcu uskratiti tu radost, pa je odredio profesora teologije dr. fra Rufina Šilića da se pobrine oko proslave. Tako brzoglasom piše fra Križanu u Goricu 2. prosinca 1943.: “Poštovani otče fra Križane! Upamtio sam Vašu želju glede propovjednika prigodom Vaše zlatne mise. Za tu je dužnost spreman p. o. fra Rufin Šilić, koji će na vrijeme doći i ponieti nešto sličica za spomen Vaše godovine. To sam ja već uredio i budite podpuno mirni i bezbrižni.”⁷⁵ Divan primjer provincijalove brige za staru i nemoćnu braću! Ipak je idila bila kratka daha: naime, gorički župnik fra Božo Bubalo otpremio je fra Križana iz Gorice već krajem iste 1943. godine. Nije znao što će s njim, kao što nije znao ni humački gvardijan fra Marijan Zubac, koji je o tome obavijestio provincijala fra Lea Petrovića.⁷⁶ Provincijal se morao snalaziti kako je znao i umio. Odgovara da se čudi postupku goričkog župnika, ali istodobno javlja gvardijanu da je fra Križana rasporedio u Međugorje,

71 Arhiv Provincije: SP, sv. 126, f. 413.

72 Provincijalov odgovor od 23. travnja 1939. (Arhiv Provincije: SP, sv. 126, f. 502; usp. sv. 127, ff. 188, 218).

73 Dopis provincijalu od 29. travnja 1940. (Arhiv Provincije: SP, sv. 130, f. 28).

74 Provincijalov dopis humačkom gvardijanu od 16. studenog 1943. (Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 286).

75 Arhiv Provincije: SP, sv. 141, f. 318.

76 Dopis od 31. prosinca 1943. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 14). Fra Božo ga je poslao iz Gorice jer se “opija i zaušljivio se”. “Alah salamet”, piše provincijal u dopisu humačkom gvardijanu fra Marijanu Zupcu 4. siječnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 12).

te o tome obavijestio međugorskog župnika fra Serafina Višticu.⁷⁷ U jednome pak kasnijem dopisu upućenom fra Križanu provincijal piše da je sami fra Križan na svoju ruku napustio Goricu: “Starješinstvo je tražilo za Vas najpogodnije mjesto za stanovanje u današnjim prilikama i odredilo našu župu Međugorje. Vi ste bili stavljeni u Goricu, ali ste odatle bez prethodnog znanja i odobrenja vratili se na Humac.”⁷⁸

Međugorje je bilo posljednja fra Križanova životna stanica. Tu je proveo posljednjih gotovo godinu dana, od početka siječnja do tragične smrti krajem listopada 1944. Iz toga razdoblja postoji nekoliko njegovih dopisa, iz kojih se jasno vidi da je već uistinu oronuli starac, koji više nije u stanju niti razložno misliti niti se čak uredno držati u higijenskom smislu. Već krajem siječnja tražio je od provincijala dopuštenje da ode pokupiti neke svoje stvari u Gorici i na Humcu. Provincijal, znajući da on više nije za hodanja, odgovara da nije vrijeme za bespotrebno hodanje, a stvari mu može poslati i gvardijan s Humca.⁷⁹ Provincijal svoju zabranu ponavlja i krajem travnja iste godine. Dodaje kako mu je neugodno što je čuo da se fra Križan zaušljivio. Drži da je to posljedica ispovijedanja na otvorenom, kada uši sa siromašnih župljana mogu prijeći i na ispovjednika, te traži da ubuduće ispovijeda isključivo u ispovjedaonici i strogo pazi na čistoću odjeće.⁸⁰ Fra Križan se ponovno javlja u srpnju. Odjeća mu je čista, nema više ušiju. Moli da bi mu provincijal dao nešto kuna da može nabaviti koju košulju, jer tri koje ima su već potpuno poderane, te da može nabaviti malo ranoga grožđa koje mu je dobro za stomak, s kojim je čitavi život imao problema. Provincijal je naredio međugorskom župniku fra Serafinu Višticu da starcu udovolji što mu treba.⁸¹ Župnik je odgovorio da će se pobrinuti što se tiče fra Križanove odjeće, ali da je grožđe još zeleno. Istodobno piše kako ne traži nikakvu odštetu od Provincijalata za uzdržavanje petorice bogoslova koji su bili smješteni kod njega u župnoj kući, budući da je Bogoslovija u Mostaru zbog ratne opasnosti morala biti iseljena. Znamo da su tu u tome trenutku boravili fra Luka Sušac, fra Zlatko Ćorić i fra Žarko Leventić. Župnik bi volio da mu se pošalje i jedan mladomisnik za kape-lana.⁸² Kasnije je župnik fra Serafin pitao provincijala, smije li fra Križan otići

77 Odgovor gvardijanu od 4. siječnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 12). Istoga dana o tome je obavijestio fra Serafina. Moli da primi fra Križana jer ne zna što će s njim. Neka ne ide od (fratarske) kuće do kuće, od prijatelja do prijatelja (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 19).

78 Provincijalov dopis od 27. travnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 292).

79 Dopis provincijalu od 27. siječnja 1944. i provincijalov odgovor od 3. veljače 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 88).

80 Provincijalov dopis od 27. travnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, f. 292).

81 Fra Križanov dopis od 13. srpnja 1944. Provincijalov odgovor od 21. srpnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 143, f. 352).

82 Dopis Provincijalatu od 27. srpnja 1944. Provincijal je odgovorio da trenutno nema nikoga na raspolaganju za kapelana (Arhiv Provincije: sv. 143, ff. 391-395).

na Humac i u Radišiće. Iako je to provincijal zabranio, fra Križan je u međuvremenu na svoju ruku, bez župnikova znanja i odobrenja, otišao na Humac. Fra Serafin piše provincijalu: "Ako se vrati bez ušiju, biti će dobro, a inače ne će biti dobro!"⁸³ I to bi bilo posljednje što iz Arhiva Provincije možemo saznati o živom starcu fra Križanu Galiću. Sljedeće vijesti govore o njegovoj tragičnoj smrti. Ubili su ga partizani. Ta je smrt bila nenamjerna jer su se partizani u to vrijeme još uvijek trudili pred javnošću pokazati kao pravedna i "narodna" vojska. O tome ima dovoljno izvornih i sigurnih podataka. Bilo je to 31. listopada 1944. Stradao je u 74. god. života, 55. god. redovništva i 51. god. svećeništva. Pokopan je na groblju Kovačica u Međugorju.⁸⁴

Ubojstvo fra Križana Galića u Međugorju

O fra Križanovoj smrti pisao je opširno provincijalu međugorski župnik fra Serafin Vištica. Fra Križanova smrt bila je više plod nesretnih okolnosti, a ne stvarne partizanske želje da ga ubiju, jer su oni tada još pred svijetom nastojali pokazati lijepo lice. O tome svjedoči i pismo provincijala fra Lea Petrovića župniku fra Serafinu krajem 1944. godine. Pita o fra Križanovoj smrti jer je čuo da je poginuo nesretnim slučajem, te nastavlja: "Čujemo, da partizanski odredi blago postupaju s narodom i da tamo vlada red i mir. Hvala Bogu da nevini ne stradaju." Partizani su nedugo prije toga bili zauzeli Brotnjo. Svijet je pobjegao prije njihova dolaska, najviše u Mostar, a provincijal, čuvši da partizani ne čine nikakve zločine, nastavlja u istomu pismu: "I mi smo nagovarali sviet da se vraća kućama, jer će im sve propasti, naročito hajvan, jer ga nitko ne čuva ni ne pase. Mislim, da je dobar dio već otišao natrag kućama. Ovdje se ne viđaju."⁸⁵

Na to provincijalovo pismo opširno je odgovorio župnik fra Serafin.⁸⁶ Iz njegove su župe, piše, pobjegli gotovo svi župljani nakon što su na brdo Crnicu iznad sela 28. listopada 1944. došli partizani. Pročulo se bilo da su to četnici, iako su bili partizani. I župnik se sklonio u Čitluk. U župnoj kući ostao je sam stari fra Križan Galić. Ostale su bile i časne sestre u svojoj kući. Sutradan je župnik s fra Rufinom

83 Dopisi od 21. kolovoza, 22. kolovoza i 23. kolovoza 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 144, ff. 84, 101).

84 Nekrologij HFP, ad diem; Andrija NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524.-1945.*, Mostar, 1992., str. 107-108; Andrija NIKIĆ, *Događajnica Bosne i Hercegovine 614.-1918.*, Mostar, 2003., str. 504; Ante MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Mostar, 2007., str. 12-13; Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 199; Robert JOLIĆ, "Ubojstvo fra Križana Galića", *Glasnik mira* (Međugorje), br. 7/2008., str. 38-39; *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, 2010., str. 186 (R. Jolić).

85 Provincijalov dopis od 13. studenog 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 544).

86 Fra Serafinov dopis od 7. studenog 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 144, f. 545).

Šilićem i fra Jerkom Mihaljevićem, bogoslovskim odgojiteljima i profesorima koji su tada boravili na Čitluku, došao u Međugorje. Tu su upoznali partizanskog zapovjednika poručnika Boju Kurilića, rodom iz Trebinja. Rekao im je iskreno da među partizanima ima i nešto bivših četnika. Sporazumjeli su se da se fratri vrate u Čitluk i saopće narodu da se vrati kućama.

Opet je fra Serafin s malim slugom došao u Međugorje sutradan (30. listopada) popodne. Uskoro je tu počelo pripucavanje, pa je fra Serafin morao maloga odvesti u Čitluk jer je plakao.

Nakon mojega odlaska oko 5 sati o. Križan Galić došao je u čč. sestara. Tu je večerao i pošao u kapelu (župnu kuću, op. R. J.) oko 6 sati. Partizanska je straža bila negdje oko naše kuće, koja je pitala: tko je i tko ide. On se nije javio, jer je to starac, koji nije čuo ni razumio poziv straže. Nato ga je stražar ranio u nogu. On je došao u ured. Opet je straža zvala. Budući da se opet nije javio, stražar je bacio svoju bombu u ured, koja ga je ubila. Bio je još u utorak jutro, 31. X. živ u uredu. Iza toga je umro.

U međuvremenu je župnik bio u Čitluku i 31. listopada i 1. studenog nije se mogao vratiti zbog pucanja. Piše provincijalu:

1. 11. u 9 sati uvečer došla je partizanska straža u našu kuću u Čitluku, pregledala samo prizemlje i otišla. Tu sam stražu pitao za poručnika Kurilića Boju, koja mi je rekla, da se nalazi negdje na Čitluku. Mi smo otišli spavati. Na osvit mrtvoga dana [2. XI.] u 1 sat ujutro dolazi poručnik Kurilić i traži mene, da mi saopći poginuće p. o. Križana Galića. Sve mi je rekao, kako sam ja gore naveo, i da su ga oni partizani pokopali u Kovačici, jer nije bilo nikoga od našega svieta tko bi ga pokopao.

Onaj se poručnik jako izvinjavao, da im je svima krivo i žao, da je ovaj starac poginuo s obzirom na nas i na njih. Ja sam rekao, da je nama fratrima i previše žao, da se prolila ovako i nevina krv! starca od 75. god., koji ni muhi nije zla mislio.

Na mrtvi dan, došao sam opet s fra Rufinom u Međugorje ujutro, gdje sam ja i ostao, a Rufin se povratio kući. Sastao sam se s njihovim oficirima i komesarima. Svi su se izvinjavali radi smrti pok. Križana.

Da je O. Križan bio kod čas. sestara, da se čuo i u čas. sestara poziv straže: tko je, i da se nije čuo odgovor sa strane O. Križana, to su mi rekle i potvrdile i čas. sestre.

I u Matici umrlih župnik je opširno zabilježio taj nesretni događaj. Uz to je nadođao i sljedeće:

Pokojni o. Križan Galić bio je uvijek tih, miran, od molitve i bezazlen čovjek. Svijet ga je rado zvao da blagoslovi polja - goni - zaklinje skakavce i gusjenice; da blagoslovi bolesne ljude i blago. Dana 8. 12. 1943. slavio je u svom rod-

nom mjestu Gorici 50. godišnjicu misništva. O. Župnik je rekao partizanima, da je to najnevinija krv, koja je pala i mogla pasti na teritoriju naše župe.⁸⁷

Župnik fra Serafin Vištica vratio se u Međugorje i boravio u župnoj kući. Piše da je jučer (6. studenog) bio na Čitluku. U župnoj kući na Čitluku nije bilo ni jednoga partizana niti su dolazili osim one noći kad je dolazila straža. “Sviet se povraća kućama. Partizani niti pale niti ubijaju. Oni vele, da traže krivce.” Sve je to bila vješta gluma i priprava za zločine koji će tek uslijediti, kako nad franjevcima i svećenicima, tako nad vojnicima i pukom. Sreća za fra Serafina da je uskoro, a vjerojatno nakon stravičnoga partizanskog zločina nad fratrima na Širokom Brijegu u veljači 1945., shvatio da je bio u zabludi kad je napisao da “partizani niti pale niti ubijaju”, pa pobjegao preko granice i tako se spasio. Prema jednom sačuvanom dopisu koji je provincijalu uputio bogoslov fra Svetislav Markotić iz Čitluka 30. prosinca 1944. čini se da su partizani zvali na ispitivanje fra Serafina iz Međugorja, fra Julijana Kožula iz Veljaka, te fratre iz Drinovaca.⁸⁸ Možda je i to bio znak za oprez i za spremanje bijega.

O fra Križanovu pokopu imamo i svjedočanstvo Ante Dugandžića iz Miletine, čiji je otac bio prakaratur u Međugorju i bio svjedok događanja vezanih za fra Križana. Tijelo fra Križanovo partizani su bili pokopali veoma plitko u zemlju, zapravo je samo skinuta ledina, napravljena mala rupa i po njem bačena zemlja tako da je tijelo dijelom virilo iz zemlje. Antin otac otišao je u partizansku komandu i tražio dozvolu da može tijelo fra Križanovo pokopati dostojno. Pošto su mu to dozvolili, pozvao je još Jozu i Andriju Buntića, te su iskopali pravi grob i položili fra Križanovo tijelo u nj.⁸⁹ U međugorskom župnom ljetopisu sačuvana je vijest da je župnik fra Drago Stojić podigao pokojnom fra Križanu grobnicu na mjesnom groblju Kovačići. Sagrađena je 1960. godine, a stajala je 85.000 dinara.⁹⁰ Prema svjedočenju Ante Dugandžića iz Miletine, grobnicu je ozidao njegov stric Ante,

87 Župni ured Međugorje: Matica umrlih, sv. III, str. 102, br. 61. Prema tome, nije bila lažna partizanska priča kako su fra Križana ubili nehotice, kako je to iz *Hrvatskog naroda* (od 16. ožujka 1945., br. 1286, str. 2) preuzeo don Anto Baković: “Dne 31. listopada 1944. ‘borci jugoslavenske armije’ ubili su u župnom stanu u Međugorju 75-godišnjeg fra Križana Galića. I sami su se prepali tog zločinstva, pa su objavili da je starac franjevac naišao na stražu, da se nije odazvao pozivu stražara, i da je tako ubijen. Međutim, sigurno se znade, da je otac Križan Galić ubijen bombom bačenom u njegovu sobu. Partizanski su se banditi u selu Stipčićima, stideći se svoga zločinstva, branili da nisu htjeli ubiti starca, nego mlađeg fratra župnika” (A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 199). Tako *Hrvatski narod* proglašava neistinom ono što je bilo istinito, barem u ovom slučaju, jer smo to gore potkrijepili izvorima iz prve ruke. Selo se zove Slipčići, a ne Stipčići. Nisu, barem tada, htjeli ubiti “mlađeg fratra župnika”, jer je župnik bio u sljedećim danima među partizanima, pa ga nisu ubili.

88 Arhiv Provincije: SP, sv. 148, f. 81.

89 Arhiv Vicepostulature: Svjedočanstvo Ante Dugandžića (razgovor vodio fra Miljenko Stojić 13. travnja 2008.), str. 5.

90 Arhiv župe Međugorje: Crkveni ljetopis za župu Megjugorje 1907. (-1981.), str. 121.

a u financiranju je sudjelovao njegov punac Jozo Vasilj zv. Joko.⁹¹ Kasnije je u tu grobnicu sahranjen i fra Slavko Barbarić, te je grobnica veoma lijepo uređena. Na nju svakodnevno dolaze brojni hodočasnici iz čitavoga svijeta. U novije vrijeme tu su pokopana još trojica pokojnih franjevaca.

Zaključak

Fra Križan Galić, prema svim onim dokumentima koji su o njemu ostali sačuvani, nije pripadao među elitu hercegovačkih franjevaca u prvoj polovici 20. stoljeća niti se isticao po bilo čemu. Bio je potreban pastoralni radnik i čitavi je aktivni život proveo u pastoralu. Često je bio u zamjenama, krpio je rupe kad je to bilo potrebno, spreman je prihvaćao službe koje je bio u stanju obavljati. Reklo bi se da nije bio pogonski kotač Franjevačke provincije u Hercegovini, ali jest bio kotačić bez kojega bi ta zajednica teško funkcionirala. Kako je bio bolehljiv, tako je već od 52. godine života u samostanu na Humcu, gdje, istina, obavlja pastoralne službe, ali je ujedno i u mirovini. Godine 1937. i službeno je umirovljen. U tome samostanu, koji mu je bio matični, fra Križan bi u normalnim okolnosti i dovršio svoj život, provodeći posljednje godine ili desetljeća života u ugodnosti samostana i u slozi s braćom. Ratne su ga neprilike izbacile iz te uobičajene kolotečine, pa je bio prisiljen povući se najprije u rodnu Goricu, a potom u Međugorje, gdje je proživio posljednju godinu života. Partizani su ga ubili nehotice, jer tada još nisu željeli pokazati svoje pravo lice ubojica i razbojnika. Stradao je od bombe ubačene kroz prozor u župnu kuću u Međugorju posljednjega dana listopada 1944. godine. Pokopali su ga sami partizani (makar i ne dokraja dostojno), što je uistinu rijedak, možda i jedinstven slučaj u Drugome svjetskom ratu: da partizani pokopaju svećenika kojega su sami ubili. Od veljače 1945. do ljeta iste godine, pogotovo u svibnju i lipnju ubili su ih stotine, s desetinama tisuća drugih Hrvata, vojnika i civila, te ih "pokopali" u masovne grobnice, to jest tenkovske rovove, ili ubacili u duboke jame, ili pak - kao na Širokom Brijegu 7. veljače 1945. - ubacili u protuzrakoplovno sklonište, polili benzinom i spalili. Dakako, veliko je pitanje bi li fra Križan preživio da je dočeka veljaču ili ljeto 1945. Tada su partizani masovno ubijali svećenike. Možemo samo pretpostaviti da bi fra Križana poštedjeli, jer im on, bezazleni starac, još jedva sposoban za bilo kakav rad, nije previše smetao. U svakom slučaju, njegovo je ubojstvo bilo nehotično, posljedica nesretnih okolnosti.

Dr. fra Robert Jolić

91 Arhiv Vicepostulature: Svjedočanstvo Ante Dugandžića (razgovor vodio fra Miljenko Stojić 13. travnja 2008.), str. 5-6.

PRILOG:

Pjesma-čestitka upućena za Božić 1898. "starešinstvu i svoj braći u Mostaru"

Na visini Bogu slava,
Mir na zemlji svima nama,
Jer Spasitelj dodje slavni,
Da razsvietli sviet tamni!

Pa iz rabstva teška otme,
Život dade puku svome;
Koga mnoge biede gnase (*sic*),
A sada jih nema više.

Sad se svaki stvor veseli,
Slava Bogu! svaki veli:
Nema mjesta plaču vajnu,
Nema kraja pjevu bajnu.

Nema tmina po dolinah,
Već svjetlosti iz visinah,
U svakomu kutu ima;
Niti tkoga tama skriva.

Sad se trese, sad se ori,
Jer svak' pjeva i romori;
Sve nas bratska ljubav steže,
I pobožnost jedna veže.

Ja se braćo Vama družim,
Da se kod Vas ne naružum,
Jedno nas je svih veselje,
Svi nas ovo jedno milje.

Spasitelj Vas veselio!
Sve milosti podielio!
Čestitam Vam Božić slavni!
I jesam Vam brat odani

Fra Križan Galić

KRVLJU OPEČAĆENI ZA NEBO

Životopisi šezdeset šestorice hercegovačkih franjevaca
ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću

Priredio:
dr. fra Robert Jolić

Mostar, 2025.